ज्ञानं तत्फलरूपभक्तिप्रवर्त्तकम्। अनन्तरं यावत् तद्दार्ढ्यं भक्त्यैवाभिज्ञप्तिभावेनापेक्ष्यते व्रीह्यवहननेनावघातवदिति। कार्य्यसाहाय्यार्थमुक्तं ततो ज्ञानदार्ढ्येन भक्तिदार्ढ्ये सति विशत इति। तस्मान्नेयं श्रुतिः किन्तु न्यायप्राप्तानुवाद इति। एतमेवार्थं स्फुटीकरोति" टी०। "प्रागुक्तं च" १६सू०। "भक्त्या मामित्यस्य पूर्वं ब्रह्मभूयाय कल्पत इत्यभिधाय (गी०। अ० १८। श्लो० ५४)। "ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति। समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते पराम्" इत्युक्तम्। तस्य तु ज्ञातब्रह्मणो ज्ञानप्रयोजनाभावाद्युक्तमनुवादत्वमिति" टी० "एतेन विकल्पोऽपि प्रत्युक्तः" १७सू०। "एतेन ज्ञानस्याङ्गत्वनिर्णयेन ज्ञानभक्त्योरत्र विकल्पपक्षोऽपि प्रत्युक्तः निराकृत इति मन्तव्यम्। नह्यङ्गाङ्गिनोरेकत्र विकल्पो भवतीति। अपिशब्दात् समुच्चयोऽपीति" टी०। "देवभक्तिरितरस्मिन् साहचर्य्यात्" १८सू०। "क्वचिदेवं श्रूयते (श्वेताश्व० पृ०११७) "यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ। तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः" इति। अत्र देवभक्तिरीश्वरेतरस्मिन् देवे मन्तव्या। कुतः गुरुभक्तिसाहचर्य्यात्। साहचर्य्यं हि नामृतफलायां भक्तौ घटते। इन्द्रादिदेवतास्त्वाराधिताः शुभवज्ज्ञानफलाय भवन्तीति साहचर्य्यमपि निर्णायकम्। साहचर्य्यादुलूकशब्दवदुपयुक्तेरुपष्टम्भकमेतत्" ११टी०। "योगस्तूभयार्थमपेक्षणात् प्रयाजवत्" १९सू०। "योगः पुनर्ज्ञानार्थं भक्त्यर्थं च भवति। समाहितमनस्कताया उभाभ्यामपेक्षणात्। ननु (पूर्वमीमांसायाम्। अ०३। पा० १। सू० २१) "गुणानां च परार्थत्वादसम्बन्धः समत्वात् स्यादिति" न्यायात् प्रधानाङ्गं योगः कथमङ्गाङ्गमित्यत आह प्रयाजवदिति यथा प्रयाजो वाजपेयाद्यङ्गं तदीयदीक्षणीयादेरप्यङ्गं तद्वत्। तदङ्गताबोधकप्रमाणाविशेषात्। केवलं ज्ञानार्थं योगानुष्ठानप्रसङ्गेन भक्तिमुपकरोतीति। एवं विषयवैराग्यमपि उभयार्थं मन्तव्यम्। ननु योगे पातञ्जलदर्शने २३पृ०) "ईश्वरप्रणिधानादिति" पतञ्जलिस्मरणं दुरपह्नवं तत्र प्रणिधानाभिधेयस्य भगवद्भजनस्य समाधिसिद्ध्यर्थत्वमिति कथं भक्तेः प्राधान्यमित्यत आह" टी०। "गौण्या तु समाधिसिद्धिः" २०सू०। तत्र प्रणिधानं गौणभक्तिरेव न प्रधानं तया समाधिसिद्धिरिति न स्मृतिविरोधोऽपीति। भवति च वाक्यशेषस्तत्रैव (पा०द०४०।४१पृ०) "तस्य वाचकः प्रणवः" "तज्जपस्तदर्थभावनमिति" टी०। "हेया रागत्वादिति चेन्नोत्तमास्पदत्वात् सङ्गवत्" २१सू०। "योगशास्त्रप्रस्तावादिदं सूत्रम्। योगशास्त्रोक्तरागत्वाविशेषाद्भक्तिरपि मुमुक्षुणा हेयैव। तथा च सूत्रं पा० द० ७२पृ०) "हेयाः रागद्वेषाभिनिवेशाः क्लेशाः" इति। एवञ्चेदुच्यते। नैवं वाच्यम् उत्तमास्पदत्वाद्भक्तेः परमेश्वरविषयत्वादिति यावत्। न हि रागत्वमात्रेण हेयत्वं किन्तु संसारानुबन्धिरागत्वेनैव। यथा सङ्गत्वमात्रेण न त्याज्यता किन्तु असत्सङ्गत्वेन तद्वत्। तथा चेश्वरभक्तिर्हेया रागत्वादित्यत्र संसारानुबन्धित्वं मोक्षाननुगुणत्वं चोपाधिः। नच सात्त्विकी सा (गी०। अ० १७। श्लो०४) "यजन्ते सात्त्विका देवान्" इत्यादिना सात्त्विकत्वकीर्त्तनादिति" टी०। "तदेव कर्मिज्ञानियोगिभ्य आधिक्यशब्दात्" २२सू० "तदेव भजनं मुख्यं तस्या भक्तेर्वा मुख्यत्वम्। एतत् सर्वथैव निश्चितं यस्मादेवं शब्द्यते (गी०। अ० ६। श्लो० ४६। ४७)। "तपस्विभ्योऽधिको योगी ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः। कर्मिभ्यश्चाधिको योगी तस्माद् योगी भवार्जुनः। योगिनामपि सर्वेषां मद्गतेनान्तरात्मना। श्रद्धावान् भजते यो मां स मे युक्ततमो मतः" इति। अत्र विशेषणानां तपआदीनामाधिक्यनिबन्धनं विशेष्याणामाधिक्यं क्रमादिति मन्तव्यम्। न खल्वङ्गस्य मुख्यादाधिक्यमुपपद्यते। तस्माद्भक्तिः प्रधानमिति। पुव्यर्थेनापि तदुत्पत्तिपरिहारार्थं पठति" टी०। "प्रश्ननिरूपणाभ्यामाधिक्यसिद्धेः" २३सू०। अत्र कृत्स्नोऽपि द्वादशाध्याय उदाहरणम् (गी०। अ० १२। भक्तियोगशब्दे स च अध्यायो दृश्यः।

तल्लिङ्गानि च तत्रैवोक्तानि यथा

"तत्परिशुद्धिश्च गम्या लोकवल्लिङ्गेभ्यः" ४३ सू०। "यद्यपि जानामीच्छामीत्यादिवदहं भजे अनुरज्ये इत्येवं मानादिना प्रत्यक्षगम्यैव भक्तिस्तथापि तस्या दृढतरसंस्कारवैशिष्ट्यलक्षणा परिशुद्धिर्न प्रत्यक्षतो निर्णेतुं शक्यते ज्ञानप्रामाण्यवत्। तस्मात् तन्निर्णयो लोकवज्ज्ञातलिङ्गेभ्य एव। यथा लोकेऽनुरागतारतम्यं तत्कथादावश्रुपुलकादिविकारैरनुमीयते तद्वदिति। न केवलं लोकवल्लिङ्गानि भवन्ति महर्षीणां स्मृतिभ्योऽपि तानि लिङ्गानि बाहुल्येन लक्ष्यन्त इत्याह" टीका। "सम्मानबहुमानप्रीतिविरहेतरविचिकित्सामहिमख्यातितदर्थप्राणस्थानतदीयतासर्वतद्भावाप्रातिकूल्यादीनि च